

ПСИХОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ФЕНОМЕНУ РЕЛІГІЙНОЇ ВІРИ

О. І. Климишин

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000 м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-61-36*

У статті подано авторську аргументацію чотирьох площин теоретизації релігійної віри як психодуховного феномену: релігійна віра – несвідоме, релігійна віра – когнітивна сфера, релігійна віра – емоційна сфера, релігійна віра – вольова сфера.

Ключові слова: *особистість, віра, релігійна віра, несвідоме, когнітивна сфера, емоційна сфера, вольова сфера.*

Постановка проблеми. Сьогодні вітчизняна психологія й справді зробила значний крок у розумінні природи людської особистості. Новою площиною цього дослідження стала її духовна природа. Саме в контексті досліджень духовності людини віра і, зокрема, релігійна віра набуває довершено-об'єктивного розуміння та змістово-функціонального визначення.

Водночас, як зауважує В. П. Москалець, слід розуміти, що наукова проблема релігійної віри як духовної цінності – це не проблема гносеологічної істинності релігійних догматів, містичних переживань. Тобто, можна і потрібно вивчати релігійну віру як духовну цінність, релігійні духовні цінності, не торкаючись питань істинності існування Бога, Трансцендентного, характеру Його зв'язку із земним світом і т. ін. Трансцендентне – об'єкт віри, неприступний для дослідження засобами сучасної науки. Вона спроможна вивчати тільки психологічний зміст віри в Ньюго. Саме в такому ракурсі вона постає як духовна цінність і саме в такому ракурсі вона є однією з найактуальніших наукових проблем сучасності. Віра в Трансцендентне – стрижень екзистенціальної проблематики людини [4].

Метою повідомлення є авторська аргументація площин теоретизації релігійної віри як психодуховного феномену, що наближує до об'єктивності розуміння останнього в межах психології як науки.

Складним у методологічному сенсі вивчення релігійної віри є з'ясування питання про те, які саме психічні сфери, процеси та стани забезпечують її функціональну дієвість. У цьому контексті можна означити чотири площини теоретизації: *релігійна віра – несвідоме, релігійна віра – когнітивна сфера, релігійна віра – емоційна сфера, релігійна віра – вольова сфера.*

Релігійна віра – несвідоме. Релігійна віра стосується як сфери функціонування людської свідомості, так і сфери несвідомого. Вперше цю тенденцію зв'язку віри з несвідомим у психології аргументував К. Юнг, пізніше – В. Франкл.

Практична діяльність К.-Г. Юнга як психіатра, на його думку, засвідчила факт існування так званої архетипної реальності, яка не має психічної природи та існує поза простором і часом. Саме ця реальність, в яку занурена психіка індивіда, проявляє себе як організатор усієї психіки людини загалом. Прояв цієї архетипної реальності в людини здійснюється тільки через її здатність організовувати образи й ідеї [2, с.394].

Як зауважив К.-Г. Юнг: «Несвідоме є єдиним джерелом релігійного почуття, воно є середовищем, в якому виникає це почуття. При цьому я не хочу сказати, що несвідоме тотожне Богові або може слугувати його заміною. Пізнання Бога є трансцендентною проблемою. Релігійна людина перебуває в значно кращому становищі, коли мова заходить про відповідь на фундаментальне питання, котре дамокловим мечем висить над нашим часом: вона має чітке уявлення про те, як її суб'єктивне існування будується на її зв'язку з «Богом». Я взяв слово «Бог» в лапки для того, щоб показати, що ми маємо справу з антропоморфною ідеєю, динаміка і символізм якої просочується крізь пласт несвідомого психе. Будь-яка людина може хоча б наблизитись до цього джерела почуттів, незалежно від того, вірить вона в Бога чи ні» [12, с.124-125].

У своєму листі до доктора медицини Б. Ланга Карл Юнг відзначає: «Я як психолог і психіатр розглядаю висловлювання і вірування перш за все як судження, які самі по собі є, звичайно, фактами, але про які надалі не можна сказати, істинні вони чи хибні. Це прерогатива віри. Віра – це психологічний факт, який, проте, далеко не означає існування доказів. У кращому випадку це факт існування віри, відповідність її певним психологічним потребам. А що немає жодної людської потреби без якоїсь зумовленості, то слід очікувати, що потреба в метафізичних висловлюваннях ґрунтується на відповідному фундаменті, навіть якщо останній несвідомий... Глибинні основи суцього вищою мірою сповідувані, зберігаються, але вони не вміщуються в царину нашого пізнання. Чесна наука не повинна впадати в гординю. Нам необхідний зв'язок з трансцендентним, але влади над ним наука нам не дає» [2, с.269].

Символічність релігійної віри помітив і В. Франкл. У своїй книжці «Неусвідомлений Бог» він зібрав і проаналізував свідчення на користь того, що релігійне почуття існує в кожній людині, хоча й може бути заховав в несвідомому. Водночас варто відзначити суттєву відмінність змісту суджень В. Франкла щодо несвідомості та релігійності порівняно з К.-Г. Юнгом. Зокрема, В. Франкл наголошував на тому, що несвідома релігійність впливає радше з персонального центру людської індивідуальності, аніж з знеособленої кількості образів, що становлять зміст релігійних архетипів, за К.-Г. Юнгом. На думку В. Франкла, «екзистенцій-

ний аналіз пішов значно далі від поглядів З. Фрейда на релігію. Немає більше необхідності у розмірковуванні про «майбутнє ілюзії», адже наші думки обертаються довкола очевидної позачасової Реальності – всюдисущої Реальності, яка існує і виявляється в людині. Вона може залишатися чи ставати неусвідомленою чи бути витісненою, а тому завданням логотерапії є створення умов відновлення зв'язку людини з її неусвідомленою релігійністю та повернення її на рівень свідомості» [13, с.67].

Висловлені міркування науковців не втрачають своєї актуальності і тепер, а їх теоретичну достовірність не вдалося спростувати об'єктивними дослідженнями ще жодному дослідникові психології релігії. І хоча це не досить авторитетний аргумент для визнання зв'язку релігійної віри з несвідомим людини, однак і спекулятивні філософсько-психологічні побудови є способом наближення до з'ясування природи феномену релігійної віри.

Релігійна віра – когнітивна сфера. Тривалий час у вітчизняній психології домінувала думка про те, що релігійна віра є винятково ірраціональною, а отже не може мати жодного стосунку до когнітивної і, зокрема, мисленнєвої діяльності людини, бо вона – породження саме емоційної сфери, результат емоційних переживань людини. Релігійна віра як така вважалася властивою людям з невисоким інтелектуальним рівнем та низькою освіченістю. Таке упереджене ставлення було всього лише результатом нав'язування панівної ідеологічної позиції, а зовсім не експериментально доведеним фактом.

Розмірковуючи над проблемою апріорної здатності людини до екзистенційного пошуку, спроможності реалізації її духовної сутності, ми переконуємось у тому, що сам факт виникнення релігійної віри як духовної цінності у свідомості людини є результатом численних когнітивних операцій. Виокремлення й усвідомлення об'єкта віри є складним когнітивним процесом (у ньому задіяні і відчуття, і сприймання, і мислення, і пам'ять). І в цьому розумінні віра не може бути «сліпою». Свого часу Августин Аврелій так влучно й образно відзначив когнітивний аспект релігійної віри: «Поняття Бога не природжене нам, його немає в нашому мозку, який розвивається, але при заповненні мозку відбитками з наших органів відчуттів або комбінаціями уявлень воно «проростає», подібно до того як із насіння троянди при її рості «проростає» її запах, якого не було ні в корінні, ні в листках, ні в насінні. Можливо, заповнення душі поняттям Бога є взагалі одним із найважливіших принципів самозбереження усього живого» [1, с.10].

Дослідники психологічного змісту віри В. Джеймс та Г. Олпорт відзначають схожу природу формування поняттєвого знання та віри як результатів пізнавальної активності людини. На певному етапі мисленнєвої діяльності у свідомості людини вони постають як гіпотези (релігійна віра як «робоча гіпотеза», за У. Джеймсом), за допомогою яких людина в змозі продовжити своє пізнання навколишньої дійсності й ви-

значити власне ставлення до неї на кожному з етапів цього пізнання. Особливу роль у формулюванні таких гіпотез відіграє творче мислення, яке через індивідуальну спроможність людини до розкриття різних зв'язків, взаємозалежностей, відношень між предметами, подіями та явищами, створює можливості для конструювання нових знань про навколишній світ і пошуку відповідей на запитання про першооснови буття. Наукове пізнання і релігійний досвід у цьому відношенні є по суті однаковими. І якщо простежити історію наукового пізнання та розвитку релігійних ідей, то там і там людина переживає евристичний імпульс і момент осяяння, своєрідне осмислення інсайту та верифікацію його істинності, що є ключовими моментами творчого мислення.

Однак віра дає людині не так знання про світ, як розуміння істинності його існування в зазначених вище горизонтальній та вертикальній площинах. «...Сконструйоване знання по своїй суті обмежене феноменами і їх взаємодією, а тому воно не відкриває шляху, на якому можна знайти істину саму по собі, від чого це знання методологічно відмовляється. Форма, в якій людина зберігає ставлення до істини буття – це не знання, а розуміння: розуміння смислу, якому людина довірилась... Розуміння означає: той смисл, який здобули як основу, потрібно зрозуміти і освоїти як смисл» [8, с.44].

Як зауважив Дж. Гевенс, «релігійне прозріння, яке надає сенсу та значущості особистісному існуванню, йде паралельно з науковими теоріями» [6, с.181]. А релігійна віра, на думку Г. Олпорта, стає керівництвом у життєдіяльності людини не тому, що вона може довести її кінцеву зумовленість, але тому, що вона допомагає їй знаходити задовільніші відповіді на запитання, які її турбують. В. Вундт вважав, що релігійне почуття торує шлях до найвищого пізнання, до відкриття причини і мети Всесвіту [6]. Нобелівський лауреат Ернет Чейн зазначив, що здатність вірувати – один із найвеличніших божественних дарів. Завдяки йому людина незбагненним чином наближується до таємниць Всесвіту, навіть не розуміючи їх. Ця здатність така ж типова і невід'ємна властивість людського розуму, як і логічне мислення. Вона зовсім не суперечить науковому підходові, а, навпаки, доповнює його, допомагаючи людському розумові сприймати світ як єдине етичне ціле, наповнене розумом.

Процес народження віри, або, інакше кажучи, стан довіри, характеризується проявом пізнавальної активності людини, спрямованої в напрямку пізнання свого «Я», сенсу свого життя, сенсу буття загалом. Саме в процесі пошуків відповідей на ці запитання людина наближається до ідеї існування Бога, Творця, Абсолюту, Надприродного. «Самі собою емоційні переживання не є джерелом віри, адже віра свідомо визначена, певна у своєму напрямі і конкретна у змісті. Виникає вона з осмислення і усвідомлення людиною свого становища на землі, що й скеровує її до Бога, до нескінченного» [5, с.152]. Як відзначив А. Швейцер, «навіть найбільш глибоке релігійне почуття не переступає меж мислення, а без-

умовно коріниться в ньому, якщо тільки досить глибоко входить у себе» [9, с.92]. Відповідно можна вважати одним з необхідних «компонентів у структурній організації феномену релігійної віри» когнітивний компонент. І тут доречне невелике змістове уточнення: оскільки «когнітивна вкоріненість» релігійної віри має онтологічний характер, то правомірніше назвати цей компонент когнітивно-онтологічним (пізнавально-онтологічним).

Релігійна віра – емоційна сфера. Сам факт того, що людина пізнає і формулює поняття Бога, ще не є показником Його особистісного прийняття та готовності (при необхідності) до відстоювання такої позиції. Лише у випадку, коли людина виявить емоційне ставлення до цього поняття і «переведе його в ранг» особистісно значущої ідеї, ми можемо говорити про зародження релігійної віри. «Емоційний елемент віри утворюють звичайні емоційні переживання (стати, процеси), які спрямовуються на релігійний об'єкт. Емоційні переживання спричиняють цінність віри для суб'єкта і утворюють основу, ґрунт її функціональної динаміки» [5, с.155].

Емоційний компонент релігійної віри забезпечує її «життєвість». Максимум «життєвості», на думку В. Джеймса, відповідає готовності діяти за будь-яких обставин згідно зі змістом предмета віри (гіпотези – за В. Джеймсом). Віра пов'язана з вибором, який за своєю природою недоступний інтелектові. І тут важлива визначальна точка розгляду питання про віру. Між чим і чим вибирає людина? Якщо людина вже виходить з погляду на світ, в якому немає Бога, то і вибирає вона все, крім Бога, все, що віддаляє її від Бога. При цьому вона створює собі реальність або з Богом, або без Бога [3].

«О.І. Введенський, визначаючи роль інтелектуального та вольового компонентів у структурі релігійної віри, зазначав, що лише в серці перебуває щастя людини, оскільки це зумовлено, по-перше, інтимно-особистим, задушевним характером сердечного життя, по-друге, його відносною незалежністю від розуму і волі. Саме почуттєвий елемент оживотворяє абстрактно-теоретичну думку, в почутті відбувається зв'язок з абсолютно сущим, який виявляється як сприйняття дій Всемогутнього, як поклоніння перед досконалостями Величного та як трепетна любов, що сходить до царини Божественного» [7, с.217]. «Досвід серця багатший від предметного знання. Він пізнає вічні факти буття. Цей досвід недоступний розумовому, інтелектуальному узагальненню» [9, с.98].

Д. М. Угринович знаходить пояснення зв'язку емоційного ставлення людини до предмета її релігійної віри в тому, що «подібна віра припускає не тільки реальність надприродних сил або істот, але і те, що вони можуть вплинути на життя і долю самого віруючого і його близьких як у реальному, так і в «потойбічному» світі. Інакше кажучи, це не тільки віра в те, що Бог існує і що Він створив світ, але й у те, що Бог може

покарати або винагородити людину, вплинути на її долю за життя й особливо після смерті. Природно, що подібна віра не може не викликати в ній глибоких почуттів і переживань» [7, с.334].

Релігійна віра – вольова сфера. Американський філософ, засновник прагматизму і семіотики Чарльз Пірс влучно зауважив, що тільки тоді віра стає позитивним станом духа, коли вона веде до дій. Власне дієвість релігійної віри є її обов'язковою та необхідною сутнісною ознакою («... віра, коли діл не має – мертва в собі!» /Як.2:17/). Цю особливість «визначає» воля людини. Воля – це, образно кажучи, сила людської душі з'ясовувати спонуки і спрямовувати відповідно свою діяльність, узгоджуючи її з вибраними спонукками. Вольова сфера в психічній організації віруючої людини забезпечує спроможність людини здійснювати вибір між добром і злом, приймати конкретні рішення, ухвалювати свої релігійні переконання в реальність власного буття.

Людина несе відповідальність за всі прояви волі, як і за саму її сутність. Вольовий компонент релігійної віри зумовлений її когнітивним та емоційним компонентами. До прикладу, християнин на когнітивному й емоційному рівні визнає відповідний погляд християнського вчення, за яким Дух Божий діє через волю людини, щоб повернути її до Бога, щоб воля людини бажала виконувати волю Божу /Лв. 7:17; Фил. 2:13/. Він прагнучим передусім якнайкращого дотримання та виконання всіх визначених заповідей Божих, в яких власне ця воля й об'являється. І що більше віруюча людина розуміє зміст цих заповідей, що глибше сприйматиме їх особистісну значущість для себе, то більше зусиль проявлятиме в подоланні перешкод на шляху власного свідомого духовного розвитку. Шлях досягнення гармонії – з волею Божою. Суть її точно означено в християнському вченні – в Євангелії від Івана: «А всім, що Його прийняли, їм владу дано дітьми Божими стати... що не з крові... але народились від Бога» /Лв.1:12–13/.

В. Д. Шадриков відзначає: «Віра – це завжди подвижництво в ім'я того, в що віримо, це відмова і обмеження, і певною мірою біль та страждання. Але це і велика радість служіння» [11, с.239].

Рівень вираженості вольового компонента релігійної віри в її структурі, можна сказати, визначатиме її «істинність» (Д. Юм, В. Джеймс, Г. Олпорт). На думку філософів, теологів, психологів, істинна віра є вкрай рідкісним феноменом, оскільки не кожна людина здатна до прояву значних вольових зусиль на шляху духовного вдосконалення як своєї особистості, так і навколишнього світу загалом, до повної спроможності зректися самої себе заради ближнього. Образно кажучи, є ті, хто бажає бути святим, але дуже мало готових «бути розп'ятими» в ім'я добра й любові.

Як влучно зауважив О. І. Предко, «процес осягнення релігійної віри, попри всю його розмаїтість, містить потужний духовний потенціал, що спонукає особистість до невпинної жаги самовизначення, до значної

внутрішньої зосередженості і душевних випробувань. І ця унікальна життєва подорож особистості в царину духовного виводить її за межі Я, допомагає здійснити прорив у сферу Абсолютного, Божественного» [7, с.225]. Наукове осмислення проблеми релігійної віри накладає велику відповідальність на її дослідника, який, з одного боку, торкаючись вищих засад вертикальної площини людського буття, а з другого, перебуваючи «в межах термінології» горизонтальної площини буття, повинен зуміти не позбавити сформульованого знання про віру його сакраментального змісту та загальнолюдської вартості.

Література

1. Августин Аврелий, Блез Паскаль. Лабиринты души / Аврелий Августин, Паскаль Блез. – Симферополь: Реномо, 1998. – 416 с.
2. Аналитическая психология: Прошлое и настоящее / К.-Г.Юнг, Э. Сэмюэлс, В. Одайник, Дж. Хаббэж; [сост. В. В.Зеленский, А. М. Руткевич]. – М.: Мартис, 1995. – 320 с.
3. Веселова Е. К. Психологические аспекты веры [электронный ресурс] / Е. К. Веселова. – Режим доступа <http://pokrow-forum.ru/>.
4. Москалець В. П. Релігійна віра як духовна цінність українського народу / В. П. Москалець // Духовні цінності українського народу. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 127–178.
5. Москалець В. П. Психологія релігії: Посібник / В. П. Москалець. – К.: Академвидав, 2004. – 240 с.
6. Попова М. А. Критика психологической апологии религии (Современная американская психология религии) / М. А. Попова. – М.: Мысль, 1973. – 261 с.
7. Предко О. І. Психологія релігії: Підручник / О. І. Предко. – К.: Академвидав, 2008. – 344 с.
8. Рацингер Й. Введение в христианство. Лекции об апостольском символе веры / Й. Рацингер. – Брюссель, 1988. – 318 с.
9. Савчин М. В. Духовний потенціал людини / М. В. Савчин. – Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарп. університету, 2001. – 203 с.
10. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами. – К.: Українське Біблійне Товариство. – 1994. – 1419 с.
11. Шадриков В. Д. Происхождение человечности: Учебное пособие для высших учебных заведений. Изд. 2-е, перераб. и доп. / В. Д.Шадриков. – М.: Логос, 2004. – 296 с.
12. Юнг К.-Г. Избранное / К.-Г.Юнг; пер. с нем. Е. Б.Глушак, Г. А. Бутузюв, М. А. Собоцкий и др. – Мн.: ООО «Попурри», 1998. – 448 с.
13. Frankl Viktor E. The unconscious God. Psychotherapy and Theology. / E.Frankl Viktor – New York Simons and Schuster. – 1975. – 162 p.

Стаття надійшла до редакційної колегії 26.12.2012 р.

*Рекомендовано до друку докт.психол.наук, професором Карпенко З.С.,
докт.соціол.наук, професором Донченко О.А. (Київ)*

PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF THE PHENOMENON
OF RELIGIOUS BELIEF

O. I. Klymyshyn

*PreCarpathian National University named Vasyl Stefanyk;
76000, Ivano-Frankivs'k, st. Shevchenko, 57;
ph. +380 (342) 59-61-36*

The article presents the author's argument of four planes of theorizing of religious faith as psychospiritual phenomenon: religious faith – the unconscious, religious belief – the cognitive sphere, religious faith – the emotional sphere, religious belief – the volitional sphere.

Key words: *person, religion, religious belief, unconscious, cognitive sphere, emotional sphere, volitional sphere.*